

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Західнополіські прислівники на *-ки, -ка*

На матеріалі західнополіського говору проаналізовано прислівники на *-ки, -ка*, що належать до найбільш дискусійних проблем діалектного словотвору в українській, а також в інших слов'янських мовах. Встановлено, що морфеми *-ки, -ка* та под., які поширюють прислівники, – це результат морфологічного розвитку вже окремих слов'янських мов. За походженням елементи *-к-, -ек-, -ечк-* та ін. кваліфіковано як абстраговані з іменникових форм суфікси, що втратили семантику деминутивності. Кінцеві елементи *-и, -а* – застигли флексії відповідно орудного відмінка множини та родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, морфема, суфікс, адвербіалізація, аналогія.

Ю. В. Громик. Западнополесские наречия на *-ки, -ка*. На матеріалі западнополесського діалекта проаналізовані наречия на *-ки, -ка*, которые относятся к наиболее дискуссионным проблемам диалектного словообразования в украинском, а также в других славянских языках. Установлено, что морфемы *-ки, -ка* и др., которые усложняют наречия, – это результат морфологического развития уже отдельных славянских языков. По происхождению элементы *-к-, -ек-, -ечк-* квалифицированы как абстрагированные с форм существительных суффиксы, которые потеряли семантику деминутивности. Конечные элементы *-и, -а* – застывшие флексии соответствии творительного падежа множественного числа и родительного падежа единственного числа существительных мужского рода.

Ключевые слова: говор, ареал, наречие, морфема, суффикс, адвербиализация, аналогия.

Hromyk Yu. V. Western Polissian Adverbs with *-ки, -ка* Morphemes. Adverbs with the morphemes *-ки, -ка*, that make the most debated issue of the dialectal word formation in Ukrainian, as well as other Slavic languages are analyzed on the material of the Western Polissian patois. It is ascertained that the morphemes extending the adverbs such as *-ки, -ка* have resulted from the morphological development of particular Slavic languages. By their origin the elements *-к-, -ек-, -ечк-*, etc. are identified as the abstracted from noun forms suffixes which have lost the diminutive semantics. The final elements *-и, -а* are the fixed inflexions of the instrumental case, plural and the genitive case, singular of the masculine nouns correspondingly.

Key Words: patois, areal, adverb, morpheme, suffix, adverbialisation, analogy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прислівники на *-ки, -ка* – одна з найбільш дискусійних проблем прислівникового словотвору в українській, а також в інших слов'янських мовах. Відповідні морфеми у славистиці не раз були предметом дослідження, проте досі нема задовільного пояснення історії та географії цього явища. Затемнена етимологія, втрачене первісне значення формантів *-ки, -ка* стали причинами того, що одні вчені вважають їх підсилювально-вказівними частками займенникового походження, шукаючи

момент їхньої появи в добі доукраїнській або й дослов'янській, інші ж – словотвірними афіксами і відносно пізнім надбанням уже кожної окремої слов'янської мови. З огляду на це вказана проблема потребує детальнішого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Західнополіські невідмінювані деривати (прислівники, частки, вигуки) із суфіксальним елементом *-к-* аналізував Г. Л. Аркушин [1]. Учений розмежував два різновиди відповідних суфіксів: прості «розширювачі» морфемної структури, за походженням підсилювально-видільні частки, та зменшено-пестливі суфікси, похідні з якими вживані в мовленні з дітьми [1, с. 15]. Зіставлення західнополіських дериватів з інодіалектними відповідниками дозволило зробити висновок, що «саме західнополіський говір найбільш повно реалізовує свої словотвірні можливості» [1, с. 18].

Мета дослідження – проаналізувати погляди славістів на походження кінцевих прислівникових морфем з елементом *-к-* і на цій основі простежити формування й розвиток окресленого структурного класу прислівників у західнополіському говорі. Дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Етимологічний словник української мови кінцеві прислівникові морфеми з елементом *-к-* (*-ки, -ка*) визначає як підсилювальні частки, ототожнюючи їх за походженням із відповідними частками у формах дієслів наказового способу на зразок гуцульських *ходи-ко, дай-ко*, російських *иди-ка, ну-ка* [2, с. 329]. Автори цього видання компонент *-к-* вважають залишком давньої вказівної основи **k-* [3, с. 666]. Про займенникового походження частку *-кы* (рідше – *-ка*), яка у структурі прислівників первісно виконувала підсилювально-вказівну функцію, писав і В. В. Німчук [6, с. 151].

Зарубіжні дослідники М. Фасмер [10, с. 147], О. Г. Преображенський [7,

с. 278], В. Махек [15, с. 232], Ф. Славський [17, с. 7] та ін., наводячи формальні й семантичні паралелі до цих сегментів із литовської, грецької та інших мов, вбачали в морфемах *-ка*, *-ки* і под. рефлекс псл. **кът*, тобто той же корінь, що й у прийменниках на зразок українського *к* (*ік*, *ко*), білоруського *к* (*ка*) чи польського *к* (*ку*). Дещо інший погляд на етимологію цих морфем запропонував Ф. Міклошич [16, с. 120]: окреслюючи сегменти *-ки*, *-ка* як частки, дослідник виводить їх із нечленного питального займенника **къ*.

Проаналізувавши різні спроби встановити походження кінцевих прислівникових морфем з елементом *-к-*, польський учений Ю. Баль висуває ряд слушних застережень. Дослідник зазначає, що спроби пов'язати ці морфemi з фактами грецькими, литовськими не зовсім виправдані з огляду на хронологію. «Деякі з цих форм є – тепер, принаймні, – в діалектах окремих слов'янських мов явищем частим (скажімо, у польській чи українській мові). З огляду на це дивує цілковита їх відсутність у староцерковнослов'янській, староруській, старочеській мовах» [13, с. 49]. Зрештою, подібне явище спостерігаємо і в українській мові: форми на зразок *tutaki* проникають у пам'ятки відносно пізно – у XVI–XVII ст. [9, с. 12]; XVI ст. датована форма *туйка* 'тут' [5, с. 372]; лише прислівник *нынѣ* з'явився в пам'ятках у XV ст. [8, с. 98]. У такому разі сумнів Ю. Баля в давності подібних форм видається виправданим: «Якщо ці морфemi справді сягають у настільки віддалену минувшину, то трохи дивує таке скупе засвідчення їх давніми пам'ятками окремих слов'янських мов» [13, с. 49]. Виведення цих морфем із займенникового кореня **къ* неможливе з огляду на семантику: первинна функція прислівників із коренем **къ* – питальна (пор. *звідки*, *доки* та ін.), а в прислівниках, поширених морфемами *-ки*, *-ка*, нема жодного сліду такої функції [13, с. 49–50].

Прихильники іншого погляду зосереджують увагу тільки на фактах слов'янських і приписують цим морфемам роль звичайних афіксів. І. К. Чапля зазначав, що прислівники з суфіксальним *-к-* постали «під впливом аналогічних іменникових та прикметникових форм» [11, с. 43]. К. М. Лук'янюк поширення прислівників суфіксами з *-к-* називає «прямою суфіксацією», відповідні морфemi

кваліфікуючи як видозмінені суфікси іменникового та прикметникового походження, використані «для прямого розвитку лексичного значення прислівників» [4]. «Порожніми» суфіксами називає відповідні білоруські морфеми П. П. Шуба, визначаючи їх функцію як «зміцнення “прислівниковості” відповідного слова» [12, с. 62–63].

Деякі дослідники, заперечуючи походження прислівникових морфем із давніх часток, окремо розглядають кінцеві суфікси *-ки* та *-ка*. Ю. Баль у центр дослідження історії кінцевих прислівникових афіксів з елементом *-k-* у польській мові ставить суфікс *-ki*, вважає його найдавнішим, зауважуючи, що пояснення його історії дасть ключ до розв'язання проблеми походження решти морфем [13, с. 84–85].

Шукаючи походження прислівникового суфікса *-ки* (*-ki*) відповідно в українській та польській мовах, В. В. Німчук [5, с. 393] та В. Циран [14, с. 167] почали з аналізу засвідчених пам'ятками прислівників *n^hszьky*, *pieszki* і кваліфікували їх як застигли форми орудного відмінка множини на *-ы* (*-i*) субстантивів **n^hszьkь*, *pieszek* ‘піхотинець’. У зв'язку з цим В. В. Німчук припустив, що формант *-ки* абстраговано саме з адвербіалізованих форм орудного відмінка множини на *-и* іменників чоловічого роду, і, відмовившись від своєї попередньої гіпотези, зауважив, що нема підстав вбачати в цьому афіксі частку займенникового походження [5, с. 393]. До подібного висновку у свій час прийшов і В. Вондрак [18, с. 353].

На противагу висловленому Ю. Балем застереженню, що «окрім прислівника *pieszki*, складно вказати – принаймні в польській мові – якийсь інший прислівник на *-ki*, який був би застиглою формою орудного відмінка» [13, с. 51], В. В. Німчук наводить українські деривати на зразок *верхи*, *пішки*, *мовчки*, *рачки*, *задки*, зауважуючи при цьому, що деякі з них у пам'ятках представлені паралельними формами з новою флексією *-ами*, пор.: *верхи* / *верхами* [5, с. 393].

У західнополіському говорі адвербіалізованими давніми формами орудного відмінка множини іменників чоловічого роду можна вважати фонетичні варіанти

загальноживаних прислівників *пішки*, *мівчки*, *рачки* та деривати *перék'і* 'стрімко на спину (впасти)'; *вєршки* 'верхи'.

Щоправда, умов для безпосереднього впливу дериватів *пішки*, *рачки* на структурне оформлення прислівників *тáмки*, *óндеки* не було, отже, процес «абстрагування» афікса *-ки* включав, напевно, якісь проміжні ланки [13, с. 50–51]. Беручи до уваги дослідження В. В. Німчука [5, сс. 111, 393–394] та Ю. Баля [13, с. 84–92], можна встановити механізм цього процесу на матеріалі західнополіських прислівників.

Очевидно, найперше за допомогою суфікса *-ки* було утворено прислівники безпосередньо від дієслівних основ (у тому числі спрефіксованих), обминаючи стадію іменника, тобто за аналогією. Абстрагований суфікс *-ки* деривував прислівники в іменниковий спосіб – додавався до останнього тематичного приголосного дієслівної основи: *ді́бки*, *ду́бки* 'навшпиньки'; *ду́бки* 'через голову (перекинутися)'; *кра́дки*, *крад'ки* 'крадькома'; *тру́шк'і* 'підтюпцем'; *пóжбурки* 'кидькома'; *пóнирки* 'вниз головою (впасти)'; *прі́с'адки* 'навпочіпки'; *роскара́чки* 'широко розставивши ноги'; *на́зирки*, *на́гл'адк'і* 'слідом, назирцем'; *на́гн'ічки*, *на́гн'ачки* 'нахилившись'; *пóхапки* 'нашвидкуруч'; *на́х'ілк'і* 'нахильцем'; *пóпаски* 'попасом'; *о́бмацки*, *пóмацки* 'навпомацки'; *о́пашки* 'наопашки'; *за́точки* 'заточуючись у бік' тощо.

Можливо, саме за аналогією до застиглих форм іменників чоловічого роду на *-ки* на зразок *пішки*, *рачки* постали західнополіські прислівники *ка́чки* 'навпочіпки', *бо́чки* 'рухатися лежачи, перекочуючись з боку на бік', *ко́с'ки* 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)', співвідносні з іменниками жіночого роду *ка́чка*, *бо́чка*, *ко́с'ка* 'кінь (у дитячому мовленні)'; пор. також затемнене *кокóдурки* 'перекинувшись через голову'. Окрім того, на основі давніших прислівників з афіксом *-ки* на зразок *п'ішки*, *рачки* та утворених шляхом аналогії на зразок *ка́чки*, *бо́чки* постали структури з іншими демінутивними за походженням (але без демінутивного значення) суфіксами з елементом *-к-*, пор.: *ракушки* 'рачки'; *кара́кушк'і* 'розкарячано'; *ка́чечки*, *ка́чечк'і* 'навпочіпки';

бóчечки ‘рухатися лежачи, перекочуючись із боку на бік’; *кокодóушки*, *кустрóбушки* ‘перекинувшись через голову’ тощо.

Згодом, як зауважив В. В. Німчук, і прислівники, утворені в результаті адвербіалізації, і ті, що виникли за аналогією, почали вживатися з прийменниками, найчастіше *на*, *в*: *нап’ішк’і*, *нарáчк’і*, *накáчк’і*, *накáчечки*, *накóс’ки*, *вкрáдки*, *úкpадк’і*, *надíбки* та ін. Подальший розвиток цього процесу зумовлений був занепадом давньої форми орудного множини на *-и*: «Не маючи опори в граматичній системі мови, прислівники з суфіксом *-ки*... були “переорієнтовані” на знахідний відмінок» [5, с. 394].

Дериваційні моделі *на...ки*, *в...ки*, переоформившись на знахідний множини, набули великої продуктивності. У західнополіських говірках за цими двома моделями утворено величезну групу прислівників способом аналогії безпосередньо від дієслівних та прикметникових основ (афікс *-ки*, як і давніше, послідовно додавався до тематичного приголосного основи). Окрім того, відповідно до моделей *на...ки*, *в...ки* витворено велику групу прислівників від іменникових основ.

Модель *на...ки* в західнополіських говірках представлено такими дериватами: *напрíс’адки*, *напрíситки*, *напóч’іпки*, *напоч’іпки*, *напóц’упки*, *напóчaпки*, *наопóчaпки*, *накáчечки*, *накáчечк’і*, *накóрyчки*, *накúрточки*, *наспúд’ечк’і*, *накúртки*, *накоркéшки*, *накóркoшки*, *накóркyшки*, *накоц’úбки*, *накоц’úрк’і*, *накортíлки* ‘навпочіпки’; *навспéнк’і*, *нашпíн’ки*, *нашп’інкí*, *нашпíл’ки*, *надíбки*, *надíбочки*, *націпóчк’і*, *наципóчки*, *нац’óпочки* *націпки*, *наципкí*, *надзéпк’і*, *нац’óпки*, *нац’úпк’і*, *надз’úбк’і*, *напáл’чики*, *напáлчик’і* ‘навшпиньки’; *нап’іригóнки*, *нави’іригóнк’і*, *нап’іриг’інк’і*, *навіпередки*, *навіп’іритки*, *навпередáвки*, *назмагóнки*, *навзмагóнки* ‘наввипередки’; *наголуб’іски*, *наголуб’іс’к’і*, *наголубúски*, *наголубyшки*, *нашкpáбушки*, *нашкp’áбушки* ‘на босоніж’; *назбíтки*, *назап’ірéчки*, *наспрéчки*, *напоп’ірéчки*, *насоп’ірéчки*, *насоп’ірéчки*, *наперекúрк’і* ‘наперекір’; *нашчéпк’і*, *нашкаpмáтк’і*, *нашкpамáтк’і*, *нашкyрмáтке*, *нашкамáтки*, *нашкламáточки*, *нашкамéтк’і*,

нашклáпточки, наокрáвки, наву́кравки, навкрáвки, нашкаварáтк'і, надрéбиск'і 'ущент'; накóс'ки, накос'кí, накóс'к'і, накос'кí^е, накас'кí^е, након'ék'і, набарáнки, набарáнч'іки, набарáшки, накóпки 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)'; накол'ínки, накол'ínки, накол'áнк'і, накол'éнк'і, накол'ушки, навкóл'ушки, накол'áшки, накол'íшки, навкóл'íшки, наокóл'íшки 'навколішки'; наопáшки, наóпешки, навпáшк'і, напáшк'і, наопл'íчки 'наопашки'; напомацки, навпомацки, наобмацки 'навпомацки'; навдог'íнк'і, навздог'íнк'і 'навздогін'; наобмашки 'навідліг'; наодлик'і 'навпаки', 'будь-як'; навперék'ітки 'перевалюючись із ноги на ногу'; наспóтичк'і 'спотикаючись'; навпросткі, напрошкі, напрошчкі, навпрошчкі 'навпрошки'; нав'ітажк'і 'щосили, щодуху'; назлúчки 'коли щось трапиться'; навгáдки 'навмання'; напóжбурк'і 'кидькома'; намаг'ёрк'і 'набакир'; надóсвітк'і 'вдосвіта'; напóружки 'напохваті'; наокóлишк'е 'в обхід, навкруги'; нас'м'éшк'і 'з метою висміяти когось'; на́взначк'і 'навзнач' тощо.

Модель в...ки представляють такі деривати: впóручк'і 'поруч'; вкáчечк'і 'навпочіпки'; внабéдрик'і, вишкармáтк'і, вишкурмáтке, вишкрамáточки, вишкламáтк'і, вишкамáтки, вишчéпк'і, вдрóбески, вдрéбески, вдрéбуск'і, вдрéбйаски 'ущент'; вишкрáбки, вголóбушки 'на босоніж'; вскачкі, вчвалкі 'галопом'; впóжбурк'і, впúжбурк'і, впóжпурк'і, впóшвурки 'кидькома'; вперékидки, вперék'ітк'і 'перекидаючись'; вроскарáчки 'розставивши ноги'; взáк'ідк'і, взáточки 'заточуючись'; впóмацк'і 'навпомацки'; вперевáлк'і 'перевалюючись з ноги на ногу'; впрíс'атк'і, впрíсидки 'навпочіпки'; вспóтичк'і 'спотикаючись'; впúдбижк'і 'бігом'; вóпашки 'наопашки'; вкружкі 'в обхід'; вжáртчк'і 'жартома'; внас'м'éшк'і 'глузуючи, насміхаючись'; вприс'áдошки 'навприсідки'; взáбурск'і 'по щиколотки' тощо; пор. також деривати із прийменником-префіксом по-: пу́гул'к'і, пузáбурск'і 'по щиколотки'.

Наступним важливим етапом у процесі абстрагування та активізації суфікса -ки стала поява прислівників, утворених від основ дієслів чи прикметників за аналогією до прийменникових форм родового однини іменників жіночого роду з

недемінутивним суфіксом *-к(а)*; суфікс *-ки* продовжував деривувати прислівники в іменниковий спосіб, тобто додавався до кінцевого приголосного основи. У західнополіських говірках виявлено такі утворення із префіксом *з-* (*с-*): *знéбачк'і*, *знéбацк'і*, *знéзнимк'і*, *знéзин'к'і*, *знéнацк'і*, *знéницк'і*, *знáницк'і*, *знéмацки*, *знéмац'ки* ‘несподівано, зненацька’; *скра́дк'і*, *спóтайк'і* ‘крадькома’; *спу́жбурк'і* ‘кидькома’ тощо.

На наступному етапі суфікс *-ки* та його варіанти на зразок *-еки*, *-ечки*, які втратили демінутивне значення, за аналогією з’явилися в інших прислівниках, які мають у своєму складі прийменниковий елемент, найперше *з-* (*с-*), *од-*, *до-*: *знов* > *знóвки*, *знóвики*, *знóвички*, *знóвийки*, *знóв'ійк'і*; *скул'* (*іску́л'*, *ску́л'а*, *іску́л'а*) ‘звідки’ > *ску́л'ек'і*, *іску́л'ек'і*; *стул'* (*істу́л'*, *сту́л'а*, *істу́л'а*) ‘звідти’ > *сту́л'ек'і*, *істу́л'ек'і*, *сту́л'ік'і*, *сту́л'ічк'і*; *с':ул'* (*с':у́л'а*, *іс':у́л'а*, *с'ц'ул'*, *с'ц'у́л'а*) ‘звідси’ > *с':у́л'ек'і*, *іс':у́л'ек'і*, *с'ц'у́л'ек'і*, *с'ц'у́л'ік'і*, *с'ц'у́л'ічк'і*; (*отку́л'*) *отку́л'а* ‘звідки’ > *отку́л'ек'і*, *отку́л'ак'и*; *от:у́л'* (*от:у́л'а*) ‘звідти’ > *от:у́л'ек'і*, *от:у́л'аки*, *от:у́л'ечк'і*; *оц':у́л'* (*оц':у́л'а*) ‘звідси’ > *оц':у́л'аки*; *додóму* > *додóмушки*; подібно також *за́втра* (*вза́втра*) > *за́втрашки*, *вза́втрашки*; *за́рас* (*за́рес*, *за́ра*, *за́ре*) > *за́раски*, *за́рески*, *за́резк'і*, *за́раке*, *за́рек'і*, *за́речк'і* тощо.

Зрештою афіксом *-ки* чи його варіантами без демінутивного значення ускладнено структуру прислівників, які не мали у своєму складі прийменникового компонента; тут діяла винятково формальна аналогія [13, с. 87–88]: *тут* (*туд*, *ту́та*) > *ту́тки*, *ту́тк'і*, *ту́тк'е*, *ту́дк'і*, *ту́тики*, *ту́тик'і*, *ту́тек'і*, *ту́таки*, *ту́так'і*, *ту́деки*, *ту́дик'і*, *ту́тички*, *ту́течк'і*, *ту́тичк'і*, *ту́течк'е*, *ту́тен'ки*, *ту́дыйкы*; *там* > *та́мк'і*, *та́мик'і*, *та́м'ік'і*, *та́мечки*, *та́мен'ки*, *та́мийки*, *та́мыйкы*; *тепе́р* (*типáр*) > *тепе́рки*, *тепе́рк'і*, *типáрке*, *тепе́рики*, *тепе́рик'і*, *тепе́ричк'і*, *тепа́ричк'і*, *тепе́рен'ки*; *теп'і́р* (*топ'і́р*, *топ'е́р*, *топ'і́ер*, *дип'і́р*) ‘тепер’, ‘щойно’ > *теп'і́рк'і*, *дип'і́рке*, *теп'і́рик'і*, *топ'і́рик'і*, *туп'і́рике*, *туп'і́рик'і*, *топ'і́рики*, *топ'і́ерики*, *топ'і́ричк'і*, *туп'і́ричк'і*, *топ'і́рички*, *туп'і́ричке*, *топ'і́ричк'і*, *топ'і́ричк'і*, *деп'і́ричк'і*; *о́нде* ‘он там’ > *о́ндечки*; *о́н'д'е* ‘ось тут’ > *о́н'д'еки*, *о́н'д'ечки*; *гу́нд'о* ‘ось тут’ > *гу́нд'очки*; *о́де* ‘ось тут’ >

о́дек'і; о́з'де (во́з'де, о́з'д'е, во́з'д'е) 'ось тут' > во́з'деки, во́з'даке, о́з'д'еки, во́з'дечки, о́з'д'ечки; о́де 'ось тут' > о́дек'і; гѣт:а 'ось тут' > гѣт:ичк'і; то́ча 'тоді' > то́чаке; по́с'л'а (по́шл'а) 'потім' > по́сл'аке, по́шл'аке; нѣн'і 'сьогодні' > нѣн'ке; вчо́ра > вчо́раке; горі́л'іч (гор'ілич) 'горілиць' > горі́л'ічк'і, гор'іличк'і та ін. Аналогія охопила навіть деякі службові слова: на́в'іт' (на́вит', нѣвит', на́т', не́т') > на́в'іт'ки, нѣвит'ки, на́т'ки, не́т'ки; заму́с' 'ніби, буцімто' > за́мус'ки тощо.

Є підстави для виведення з форманта *-ки* його пізнішого варіанта *-ка*, що міг з'явитися внаслідок аналогічних вирівнювань. Першим таку спробу зробив В. Вондрак [18, сс. 285, 332]: аналізуючи чеські форми на зразок *dneska, hnedka*, вчений допустив, що кінцеве *-ка* у них з'явилося на місці давнішого *-ку* під впливом прислівників типу *kda* та ін. На бік цієї гіпотези згодом пристав також Ю. Баль [13, с. 92–93], допускаючи, що в частині польських прислівників формант *-ка* може бути видозміною давнішого *-кі*, а зміна така стала можливою внаслідок вирівнювання за зразком давніх паралельних форм *ledwy / ledwa, onegdy / onegda, niegdy / niegda* і т. ін.

Якщо взяти за основу гіпотези В. Вондрака та Ю. Баля, то на переоформлення кінцевого *-ки* на *-ка* в західнополіських дериватах на зразок *ту́тки / ту́тка, тепѣрки / тепѣрка, то́чаке / то́чака* 'тоді', *знóвки / знóвка, нѣн'ке / нѣн'ка* могли вплинути такі фактори: а) наявність давніх паралелей *ку́ді / ку́да, туді́ / тудá, с'уді́ / с'удá, вс'уді́ / вс'удá, вс'і́гди / вс'і́гда* і ін.; б) численні форми з кінцевим *-а* вторинного походження, що його пояснюють здебільшого як указівну частку або абстраговану іменну флексію: *ту́та; та́ма; дѣс'а; коліс'а; скр'із'а; тепѣра; топ'іра, тин'іра, дон'іра* 'тепер', 'щойно'; *ста́ма* 'звідти'; *вл'і́т'ус'а, л'і́т'ус'а* 'торік'; *дз'і́с'а, д'і́с'а, ді́с'а* 'сьогодні'; *ск'і́л'а, ск'і́л'á, ску́л'а, одку́л'а* 'звідки'; *ст'і́л'а, сті́л'а, сту́л'а, от:у́л'а, зет'і́л'а, зет'і́л'á* 'звідти'; *с':і́л'а, с'ц'у́л'а, оц':у́л'а* 'звідси'; *пок'і́л'а, поку́л'а, по́кл'а* 'поки'; *ке́дис'а* 'колись, давніше'; *одну́д'а* 'постійно' та ін.; в) сформовані внаслідок різних причин паралелі *ко́ча / ко́чи* 'коли'; *то́ча / то́чи* 'тоді'; *вчо́ра / вчо́ри; за́втра*

/завтри; с'од'н'а / с'од'н'і; зно́ва / знóви; зára / зáри 'зараз'; нóс'л'і / нóс'л'а та ін.

Зрештою Ю. Баль прийшов до висновку, що прислівниковий афікс *-ка* радше було абстраговано із застиглих форм родового відмінка однини іменників чоловічого роду [13, сс. 50–51, 93]. На користь цієї гіпотези свідчить велика продуктивність творення прислівників шляхом адвербіалізації форм (безприйменникових і з прийменниками з *(с), од*) родового відмінка однини іменників чоловічого роду, а також за аналогією до таких форм безпосередньо від дієслівних та прикметникових основ: *дй́бка, дуб́ка* 'навшпиньки', 'вертикально, без сторонньої допомоги'; *комел'ка́, комил'ка́, кумил'ка́, кум'іл'ка́* 'перекинувшись через голову', 'жужмом'; *кубилка́, ковил'ка́, кувирка́, кув'ірка́, кубирка́, комел'ганка́, комил'ганка́, перек'ідка́, коз'олка́, клубка́* 'перекинувшись через голову'; *нірка́, н'ірка́, мірка́, нурка́, н'урка́, понурка́* 'пірнаючи (у сполуці *плáвати нірка́* та под.)'; *п'ішка́, п'ішкá, п'ешка́* 'пішки'; *кружкá* 'навкруги, в обхід'; *рачка́* 'раком'; *см'ешка́* 'жартома, глузуючи'; *тішка́, тишкá* 'упівголоса', 'мовчки'; *трушка́, трушкá, тл'ушка́, тл'ушкá* 'підтюпцем'; *пужбурка́* 'кидькома'; *прис'адка́* 'навприсідки', 'навпочіпки'; *пóтайка́* 'крадькома'; *зáжмака́, зáзмака́* 'прихапцем; жужмом'; *спредка́, спредкá* 'споконвіку'; *здос'в'ітка́* 'удосвіта'; *знéбачка́, знéнац'ка́, зненац'ка́, знéнацка́, знéнацка́, зн'éнацка́, знén'ацка́, знén'ац'ка́, зн'én'іцка́, знéницка́, зні́нац'ка́, знáницка́, знéмацка́, знéмац'ка́, знéначка́, знéзин'ка́, знéзинка́* 'несподівано'; *стішка́, зні́шка́, зні́шчичка́, спóтишка́* 'упівголоса', 'мовчки'; *знáхилка́, знáх'ілка́* 'нахильцем'; *спóтайка́, спóтен'ка́* 'крадькома'; *отпупенка́* 'змалку'; *злэгечка́* 'злегка' тощо.

У говорі представлено також прислівники на *-ак-а*, що їх можна кваліфікувати як адвербіалізовані форми родового однини іменників із суфіксом *-ак* або аналогічні утворення від дієслівних та прикметникових основ: *клубакá* 'перекочуючись із боку на бік', 'перекинувшись через голову'; *п'ішакá, пишакá* 'пішки'; *гол'акá* 'без одягу', 'без верхнього одягу', 'легко одягнувшись'; *бос'акá* 'босоніж', 'на босоніж'; *сторчакá, сторцакá* 'стрімко', 'стрімголов'; *штурбакá,*

шторбака́, стуримака́ ‘стрімголов’; *кос’ака́* ‘навскоси’; *драпакá* ‘навтеки’; *нирчакá, нурчакá, норчакá, норцáкá, нуртакá* ‘пірнаючи (у сполуці *плáвати нирчакá* і под.)’ тощо. Таким же шляхом постали прислівники з іншими суфіксами на *-ка*: *стрéбука, стра́бука, стрі́бука, стрибука́, стребука́, стребул’ка́, штурбука́* ‘стрімголов’; *п’ишáчкá* ‘пішки’; *гол’áчкá* ‘легко одягнувшись’, ‘без одягу’; *бос’áчкá* ‘босоніж’, ‘на босоніж’; *трушáчкá* ‘підтюпцем’; *нурчика́* ‘пірнаючи’; *дíбочка* ‘навшпиньки’, ‘вертикально, без сторонньої помочі’; *вэрчика́, клубóчка, балáбушка, балéбушка* ‘перекидаючись через голову’; *ра́кушка* ‘рачки’ тощо.

За аналогією афікс *-ка* та його варіанти (без демінутивного значення) поширилися й на інші прислівники, можливо, спершу на ті, які мали у своєму складі прийменниковий компонент *з-* (*с-*), *од-*, *до-*: *зно́в > знóвка, знóвика, знóвичка, знóвичика*; *скул’ (скул’а) ‘звідки’ > скул’ка, скул’ика, скул’ека, скул’ичка, скул’ечка*; *стул’ (стул’а) ‘звідти’ > стул’ка, стул’ика, стул’ека, стул’ичка, стул’ечка*; *с’у́л’ (с’у́л’, іс’у́л’, с’у́л’а, с’у́л’а) ‘звідси’ > с’у́л’ка, с’у́л’ика, іс’у́л’ека, с’у́л’ека, с’у́л’ика, іс’у́л’ечка, с’у́л’ечка, с’у́л’ичка, іс’у́л’ичка*; *одкул’ (откул’а) ‘звідки’ > одкул’ка, одкул’ека, одкул’ечка*; *одту́л’ (от:у́л’, от:у́л’а) ‘звідти’ > одту́л’ка, от:у́л’ека, т:у́л’ека, от:у́л’ечка*; *одс’у́л’ (оц’у́л’, оц’у́л’а) ‘звідси’ > одс’у́л’ка, оц’у́л’ека, ц’у́л’ека, оц’у́л’ечка*; *до́сил’ ‘досі’ > до́сил’ка; до́тил’ ‘досі’ > до́тил’ка*; а згодом на решту: *там > та́мка, та́мкай, та́мека, та́мика, та́м’ика, та́микай, та́мечка, та́мичка, та́м’ичка, та́мен’ка; тут (ту́д, ту́та) > ту́тка, ту́дка, ту́ткай, ту́тека, ту́тика, ту́така, ту́такай, ту́дека, ту́дика, ту́дока, ту́тикай, ту́течка, ту́тичка, ту́дечка, ту́дичка, ту́тен’ка; óнде (го́нде) ‘он там’ > óндека, ондека́, го́ндека, гондека́, ундика́, ндика́, во́ндечка, го́ндечка; гéнде ‘он там’ > гиндика́; óде (во́де) ‘ось тут’ > óдека, во́дека; óз’де (во́з’де, óз’д’е, во́з’дз’е) ‘ось тут’ > óз’дека, во́з’дека, óз’д’ека, во́з’д’ика, воз’д’ика́, гоз’д’ика́, óз’дз’ика́, гуз’дз’ика́, óз’дечка, во́з’дечка, óз’д’ечка; óн’д’е ‘ось тут’ > он’дз’ека́, гун’дз’ика́, ун’дз’ика́, н’дз’ика́; тепéр (тепа́р, типа́р) > тепéрка, типа́рка, тепéрека, тепéрика, тепéр’ика, теп’эрика, типэрика, тепэричка,*

типéричка, типáричка, тепéричка, тепéрен'ка, типéрин'ка; теп'ір (тон'ір, дуп'ір, топ'іра, дуп'іра) 'тепер', 'щойно' > тип'ірка, топ'ірка, туп'ірка, дон'ірка, дуп'ірка, тип'ірика, топ'ірика, туп'ірика, топйёр'іка, дон'ірика, дон'іракай, дон'ірикай, дуп'ірикай, дуп'іракай, топ'іричка, топйёр'ічка, туп'іричка, топйёр'ічка, топйёр'ічка, дон'іричка; с'огóд'н'а (с'óд'н'а) > с'огóд'н'ака, с'огóд'н'ачка, с'огóд'н'ічка, с'óд'н'ічка, с'óн':ічка; дз'іс' (д'іс', дз'іс'а, д'іс'а, д'іс'ай) 'сьогодні' > дз'іс'ака, дз'іс'акай, д'іс'ака, д'іс'іка, д'іс'ікай, д'іс'акай; ніни (нén'і) 'сьогодні' > нén'ка, ніника, нén'іка; вчора > вчóрака, вчóракай; зáвтра > зáвтрака; гáт 'туди' > гáтика; вкóчи (вкóчил') 'коли' > вкóчил'ка; втóчи (втóчил') 'тоді' > втóчил'ка; тóча 'тоді' > тóчака; кол'іс' (кол'іс'а) 'колись, давніше' > кол'іс'акай; зáраз (зáрис, зáра, зáри, зáре) > зáриска, зáрака, зáрика, зáрека, зáречка; пóс'л'а (пóс'л'і) > пóс'л'ака, пóсл'іка, пóсл'ака; потóm 'потім' > потómка, потómичка тощо.

У зв'язку з тим, що деякі вчені кваліфікують усі прислівники на *-ки* (*-еки, -ечки*), *-ка* (*-ека, -ечка*) та под. як «експресивні форми», «форми зі зменшено-пестливим значенням» [12, с. 62], варто наголосити: в західнополіських говірках усі аналізовані вище деривати не мають здрібніло-пестливого значення й уживані безвідносно до віку як мовця, так і його співрозмовника.

Висновок. З огляду на те, що частки *-ки, -ка* не засвідчені давніми слов'янськими пам'ятками, прислівникові морфеми *-ки, -ка* і под. варто кваліфікувати як відносно пізні явище аналогічного походження, що виникло вже в окремих слов'янських мовах. За походженням елементи *-к-, -ек-, -ечк-* та под. — абстраговані з іменникових форм суфікси без семантики демінутивності. Кінцеві елементи *-и, -а* — застигли флексії відповідно орудного відмінка множини та родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

Література

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські невідмінювані деривати з суфіксальним *-к-* / Г. Л. Аркушин // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. — Вип. 9 / упорядкування Г. Л. Аркушина. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. — 376 с.

2. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
3. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 2006. – 703 с.
4. Лук'янюк К. М. Суфіксальний словотвір прислівників у буковинських говірках (Пряма суфіксація) / К. М. Лук'янюк // Тези доповідей XXI наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1965. – С. 6–11.
5. Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 342–412.
6. Німчук В. В. Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Славистичний збірник. – К., 1963. – С. 142–157.
7. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка / Александр Григорьевич Преображенский. – Т. I. – М. : Типография Г. Лиссиера и Д. Совко, 1910–1914. – 674 с.
8. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у двох томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1978. – 591 с.
9. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 2. – Л., 1994. – 151 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в четырех томах / Макс Фасмер. – Т. II. – М. : Прогресс, 1986. – 671 с.
11. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / Іван Кирилович Чапля. – Х. : Вид-во Харківського університету, 1960. – 123 с.
12. Шуба П. П. Прислoўе ў беларускай мове : марфалагічны нарыс / Павел Паўлавіч Шуба. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 191 с.
13. Bal J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj, wczoraj, dzisiak, tamok* w historii i dialektach języka polskiego / Bal Józef. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1974. – 115 s.
14. Cyran W. Przysłówki polskie: budowa słowotwórcza / Władysław Cyran. – Łódź, 1967. – 244 s.
15. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Václav Maxek. – Praha, 1957. – 482 s.
16. Miklosich F. Vergleichende Grammatik Der Slavischen Sprachen / Franz Miklosich. – Volume 4. – Heidelberg, 1926. – 916 s.
17. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / Franciszek Sławski. – T. II. – Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1956. – 599 s.
18. Vondrák V. Vergleichende Slavische Grammatik / Václav Vondrák. – T. II. – Göttingen, 1928. – 584 s.